

BAYRAMÎ MELÂMİLİĞİ VE HAMZA BÂLÎ**Aysemîn ÇANAK*****Özet**

Bayrâmîlik Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı olan Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kurulmuştur(ö. 833/1429-30). Bayrâmîliğin kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî XIV. Yüzyılın ilk yarısında Ankara’da doğmuştur. Hacı Bayrâm-ı Velî’nin, şeyhi Hamîdüddin’in Aksaray’da vefatından sonra Ankara’ya döndüğü ve irşad faaliyetine başladığı 815 (1412) yılını Bayrâmîyye’nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Kökeni itibarıyla Safevîyye tarikatına bağlanan bu tarikat Hacı Bayrâm-ı Velî’nin ölümü üzerine ikiye bölünmüştür. Akşemseddin’e bağlı olan kısım Ehl-i Sünnet çizgisini takip ederek merkezi yönetimle iyi ilişkiler geliştirirken Dede Ömer Sikkîni’ye bağlananlarda merkezi yönetimden uzak muhalefet içerisinde bir tavır sergilemişlerdir. Bayrâmîlik XVI. Yüzyılda Melâmîlik şekline dönüşecektir. Melâmîlik Osmanlı tarihinde resmi ideoloji ve düzene karşı çıkan çok mühim ve çok geniş bir taban bulup sosyal hareketliliğe neden olacaktır. Bayrâmî Melâmîleri olarak bildiğimiz bu tarikat 1561 den sonra Hamzavîlik olarak adlandırılacaktır. Aynı zamanda bu tarikata Hamzavî Melâmîleri ya da ikinci Devre Melâmîleri denmektedir. Tarikata adını veren kişi Şeyh Hamza Bâlî aynı zamanda Sultan Hamza olarak da bilinmektedir. Şeyh Hamza Bâlî Melâmî hareketini Anadolu’dan Rumeli topraklarına taşımıştır. İleriki dönemlerde Ebussuud Efendi “İsmâ’il’in katli zendeka ve ilhada bina olunmuş idi. Şeyh Hamza dahi ol tarikte ise katli meşrudur” şeklinde fetvasıyla Hamza Bâlî’yi idama mahkûm etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bayrâmîlik, Hacı Bayrâm-ı Velî, Melâmîlik, Hamzavîlik, Hamza Bâlî, Anadolu, Tasavvuf

BAYRAMMAL MELÂMÎS AND HAMZA BÂLÎ**Abstract**

Bayrâmîyye is founded by a Turkish mystic named as Hacı Bayram-i Velî(d. 833 / 1429-30), born and raised in Anatolian lands. The founder of the Bayrâmîyye Hacı Bayrâm-ı Velî was born in Ankara in the first half of XIVth century. The year 815 (1412), when Hacı Bayrâm-ı Velî returned to Ankara after the death of Shaykh Hamiduddin in Aksaray and began his activity in the irşad, is regarded as the foundation date of Bayrâmîyye. This sect, which is linked to the Safavid sect by its origin, is divided into two on the death of Hacı Bayrâm-ı Velî. The part connected to Akşemseddin developed a good relationship with the central government by following the line of Ahl-i Sunnat, while Dede Ömer Sikkîni had an attitude in the opposition far away from the central government. Bayrâmîyye turn into a shape named as Melâmîyye in the XVIth century. Melâmîyye finds a very important and very broad base against the official ideology and the establishment in

* Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Ottoman history and will cause social mobilization. This sect which we know as Bayrammal Melâmîs will be called Hamzavîyye after 1561. At the same time, this sect is called the Hamzavi Melamis or the Second Circuit Melamis. The person who gave the name Tarikat is also known as Sheikh Hamza Bâli and Sultan Hamza at the same time. Sheikh Hamza Bâli carried the Melamian movement from Anatolia to the land of Rumelia. Ebussuud Efendi in the following periods, said “if Sheikh Hamza is in the way of Isma’îl so he would be murdered” and he was executed.

Key Words: Bayrâmîyye, Hacı Bayrâm-ı Velî, Melâmîyye, Hamzavîyye, Hamza Bâli, Anatolia, Sufism.

Giriş

Yaklaşık altı yüzyıl hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu çok geniş topraklara sahip idi. Bu topraklar üzerinde çeşitli etnik guruplar yaşamaktaydı. Bu dev toplumsal yapıda zaman zaman Osmanlı siyasi ve toplumsal düzenine karşı bazen ferdi bazense kitlesel hareketler meydana gelmekte idi. Bunlar çoğunlukla ihtilalcı ve mehdici hareketlerdi. Osmanlı Devletinin dini ve sosyal tarihi açısından bu olaylar büyük önem taşır. Bu olayların başlangıcı genel olarak Anadolu Selçukluları zamanında (XIII. Yüzyıl) meydana gelen Babailer İsyanıyla¹ başlatılmaktadır. Bu isyanla başlayan ve daha sonra sık sık devamı gelecek olan bu tip isyanlar XII. Yüzyıla kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır.

Osmanlı Devleti kuruluştan itibaren tarikatlarla iyi ilişkiler kurmuştur. Anadolu’daki diğer devletler gibi tarikatların toplumsal ve kültürel etkilerini göz önünde bulundurmışlardır. Anadolu’nun Türk- İslam yapısına sahip olmasından dolayı tarikatları desteklemişlerdir. Osmanlı Devleti’nin tarikat ve tekkelere yönelik izlediği politikalara baktığımız zaman özellikle ehl-i sünnet akaidine sahip tekke ve tarikatları desteklediği bunun dışında kalanları genellikle gözetim altında tuttuğu görülmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman’ın hükümdarlığı döneminde Kalender, Hurufi ve Melâmîlik gibi tarikatların üzerinde baskı kurduğu görülmektedir. Hatta ileri gelenlerden bazılarını da idam edilmek suretiyle zaman zaman cezalandırılmışlardır.²

Osmanlı yönetimi bu muhalefet hareketlerinden oldukça rahatsızdır. Çünkü onlar bu hareketleri kendi otoritelerine ve bu otoritenin sahip olduğu inanca karşı çıkış olarak görmektedir. O yüzden bu hareketleri zendeka ve ilhad ya da zındıklık ve mülhitlik olarak nitelemektedir.³

¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014. Günümüzde özellikle Alevi tabanda önemli bir yeri olan Babai hareketinin tam olarak oturduğu zemin ne idi? Orta ve Yeniçağlarda Türkiye tarihindeki yeri nedir gibi pek çok sorunun cevabının bulunduğu bir kitap olarak önemlidir.

² Ahmet Yaşar Ocak, "XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. IV/3 (1990), s.194

³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.15. Bu kitapta bu terimleri, Bernard Lewis’in deyimiyle şöyle açıklıyor.

Zındıklık ve Mülhidlik hareketlerinin içerisinde bulunan bu sufiler nasıl ortaya çıkmışlardı? Anadolu, XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunun, Irak ve Horasan tasavvuf mekteplerinin yüksek ve popüler yorumlarını yansıtan bir bölge haline nasıl gelmişti? Artık çoğu akım ve tarikatlar bu bölgede buluşmaya başlamışlardı. Bunlar arasında İran'dan, Mısır'dan Irak ve Suriye'den gelmiş birtakım mutasavvıflar olduğu gibi, Horasan ve Maverau'nnehir Türkleri arasında yetişmiş birçok dervişler, hatta Ahmed Yesevi tarikatı mensupları da vardı. XIII. yüzyılda Anadolu'da tarikatlarını yaymağa çalışan bu tarikatlar arasında Horasan Melametiyyesini temsil eden Kalenderiye, Haydariye, Vefaiyye ile Sünni çizgiye bağlı Kübreviyye, Sühreverdiyye, Rafaiyye ve Kadiriyye gibi tarikatlar vardı.⁴

Osmanlı Devletinin zındık ve mülhid olarak yorumladığı bu Osmanlı sufileri içinde göze çarpan tarikatlardan ikisini Bayrâmîlik ve Halvetiliğin kolu olan Gülşenilik oluşturuyordu.⁵ Konumuz itibarıyla bizim ele alacağımız tarikat Bayrâmîlik ve Bayrâmî Melâmîliğidir. Çünkü Anadolu da Bayrâmîlik dini ve tasavvufi görünümde büyük bir öneme sahiptir. Bayrâmîlikle birlikte konumuz olan Bayrâmî-Hamzavîliğin oluşumun ilk oluşumların bu tarikatla birlikte atıldığını görmekteyiz.

Bayrâmîlik XVI. Yüzyılda Melâmîlik şekline dönüşecektir. Osmanlı tarihinde resmi ideoloji ve düzene karşı çıkan çok mühim ve çok geniş bir taban bulup sosyal hareketliliğe neden olan tarikatların ilki olarak olarak sayabiliriz. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 1429) bağ kurduğu Bayrâmîlik Hacı Bayrâmînin vefatını müteakip halifelerinden Akşemseddin ve Ömer Dede arasında beliren meşrep farklılığı nedeniyle ikiye bölündü. İşte Dede Ömer Sikkîni'ye bağlı olan kol daha sonra Hamza Bâlî'den sonra Hamzavîler diye anılacaktır. İşte bu kol Dede Ömer Sikkîni'den beri hep Osmanlı yönetimine karşı uzak durmuş ve zaman zaman ona karşı çıkmıştır. Bu yüzden Osmanlı yönetimi tarafından hep takibata ve tahribata uğramışlardır. Konumuz dolayısıyla Bayrâmî Melâmîliğine adını verdirecek kadar etkili olmuş ve ondan sonra tarikatın adı Hamzavîler olarak anılan bu tarikatın ve Hamza Bâlî'nin hayatı⁶ hakkında bilgi vermektir. Onun için öncelikle bu tarikatın temelini atıldığı Anadolu için büyük bir öneme sahip olan Hacı Bayrâm-ı Velî ve kurmuş olduğu tarikat olan Bayrâmîliğe göz atmamız gerekmektedir.

Bayrâmîlik ve Hacı Bayrâm-ı Velî

Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk Türk tarikatıdır. Bayranîliğin kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî'dir. Hacı Bayrâm-ı Velî XIV. Yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara'da doğmuştur.⁷

Sünnilik dışı her türlü şüpheli inancı materyalizmi, ateizmi, agnostisizmi ve önünde sonunda, inanç, devlet ve toplum düzeni için tehlikeli olduğuna inanılan her türlü fikri ve dini eğilimi belirleyen bir terim olarak açıklamaktadır.

⁴ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.200-205.

⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.146.

⁶ Tayyip OKİÇ "Quelques document inedits concernat les Hamzawites", *Proceeding of The Twenty-Second Congress of Orient Talistes (15-22 Eylül 1951, İstanbul)*, Leiden, 1957, s.279-286'dan aktaran Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.341. Hamzavîler ve Hamza Bali adlı bu çalışması Hamza Bali ve müridleri ile ilgili mühim defterlerindeki kayıtlar dikkat çekicidir. Bu belgeler Hamza Bali ile birlikte Hamzavîliğin ne kadar genişlediğinin bir kanıtıdır.

⁷ Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *TDVİA*, C.XIV. İstanbul, 1996, s.442.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin kurmuş olduğu bu tarikat o yaşarken de büyük bir yaygınlık ve ün kazanmıştır. Bayrâmîliğin kuruluşu Bayrâmîliğin şeyhi Hamîdüddin Aksarâyî'nin (ö. 815/1412) ölümünden sonra Ankara'ya gelişle kabul edilir. Bu tarikat Sünniliğin ve İslamiyet'in Anadolu topraklarında Türkleştirilmiş ve gerçek bir Müslüman tarikatı olmuştur. Kapsadığı öğeler arasında Sünnilik, yerlilik ve devletin sürekliliği vardır.⁸ Hacı Bayrâm-ı Velî Anadolu'da dil ve kültür birliğinin sağlanması için Türkçe eserler yazılmasında öncülük etmiştir. Türkçeyi tercih etmesi halk ile diyalog kuracağı ve belli bir misyona hizmet edeceğine delalet eder. Bu misyonun amacı dil birliğinin sağlanması Türk kültürünün hâkim olmasıdır.⁹ Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Beyazıt, Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanlarında yaşayan ve kurduğu Bayrâmîlik Tarikatı ile Anadolu'nun manevî yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olan Hacı Bayrâm-ı Velî Ankara'da vefat etmiştir. Vefatından önce yaptırılan ve kendi adıyla anılan caminin yanına defnedilmiştir. İrtihalü'l-insan terkibi ölümüne tarih düşülmüştür. Kabrinin üzerine daha sonra inşa edilen türbe Ankara'nın en önemli ziyaretgâhlarından biridir.¹⁰

Süleyman Kefevi XVI. Yüzyılın sonlarında kaleme aldığı Ketaibü a'lamil'l-ahyar adlı eserinde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölümünden sonra ardında önde gelen iki müridi Akşemseddin ve Dede Ömer Sikkînî¹¹ arasında meşrep farklılığından dolayı bir soğukluk ortaya çıktığını söyler. Akşemseddinin Ömer dedenin meclislerine katılmadığı takdirde Bayramın taç ve hırkasının kendisinin alacağını söyler. Bunun üzerine Dede Ömer Sikkînî bir ateş yakarak içerisine oturur. Hırkasının yanıp kendisine bir şey olmadığını yazar. Başka bir eserde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefat ettiği gece bazı dervişlerin Dede Ömer Sikkînî'nin gönlünü kırmaları üzerine böyle bir rivayet anlatılır. Taç ve hırkanın kül olduğunun ancak kendisine Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vermiş olduğu akçuraya bir şey olmadığı söylenir. Önemli bir nokta olarak bu rivayette Akşemseddin'e yer verilmez.¹²

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kurulan bu tarikatın ilk zamanlarda orta Anadolu'nun çiftçi köylü kesimine hitap etmekteydi. Kökeni itibarıyla Safeviyye tarikatına bağlanan bu tarikat Hacı Bayramın ölümü üzerine ikiye bölünmüştür. Akşemseddine bağlı olan kısım Ehl-i Sünnet çizgisini yani Vahdet-i Mevcutçu olmayan bir çizgiyi takip ederek merkezi yönetimle iyi ilişkiler geliştirirken Dede Ömer Sikkînî'ye bağlananlarda merkezi yönetimden uzak muhalefet içerisinde bir tavır sergilemişlerdir.¹³

Sonuç olarak Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölümüyle birlikte tarikatın bölündüğünü görüyoruz. Daha doğrusu Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölümüyle gün yüzüne çıkan bu ayrılmanın aslında daha önceden var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sünni bir Müslüman tarikatı olan Bayrâmîlik

⁸ Fuad Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 1989, s.59.

⁹ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1998, s.110.

¹⁰ Azamat, a.g.m. , s.445.

¹¹ Hayatı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Kendinden bahseden kaynaklarda adı ve nereli olduğu konusunda çelişkiler vardır. En eski bilgiye Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'atül-Işık adlı eserinde Sultan Amir Dede olarak geçmektedir. Askerî onun halk arasında Bıçakçı Emir Dede olarak bilindiğini ifade eder. Haşim Şahin, "Ömer Dede Sikkînî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, 2007, s.55-56.

¹² Azamat, a.g.m. s.447.

¹³ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.146.

Akşemseddinle devam eder. Dede Ömer Sikkîni'nin ölümünden sonra ise ona bağlanalar Ayaşı Bünyamin ile devam ederler.

Bayramî Melâmîleri

Kınamak, ayıplamak ve serzenişte bulunmak anlamına gelen Melâmîlik tasavvuf ıslahatında yaygın şekliyle yaptığı iyilikleri gösteriş olur endişesiyle gizlemek kusurlarını açığa vurmak olarak tarif edilir.¹⁴ Abdülbaki Gölpınarlı Melâmetin bir ideoloji olduğunu söyler. Tabiri caizse bir teori olarak isimlendirir. Her ideolojinin, her teorinin hele halktan gelmişe mutlaka müsbet, yahut menfi bir sonucu görülür demektedir. Melâmetiler halktan ayrılmayan halkı kucaklayan bir ideolojiyi temsil etmişlerdir. Bu ideolojinin halka yayılması bilhassa işçi ve esnaf sınıfı teşkilatlanmıştır.¹⁵

Bayrâmî Melamîliği'nin kuruluşu Hacı Bayrâm-ı Velî'nin önde gelen müridlerinden Ömer Dede Sikkîni ile (Emir Sikkîni) Akşemseddin arasında geçtiği rivayet edilen olaya dayandırılır. Emir Sikkîni'nin tarikat taç ve hırkasını terkedip melamet neşvesini izhar etmesiyle bu olay açıklanır.¹⁶ Bayrâmî Melâmîleri ya da ikinci devre Melâmîleri (Hamzavî Melâmîleri) denilen bu zümre kronolojik olarak

1- Dede Ömer Sikkîni'den Hamza Bâlî'ye kadar coşkunluk ve cezbenin baskın olduğu dönem

2- Hasan-ı Kabaduz'dan Eşref Dedeye kadarda temkin ve manevi ahvalin iyice setr edildiği iki dönemdir. Burada istisna edeceğimiz Sütçü Beşir Ağa'dır.¹⁷

Bıçakçı dede olarak bilinen Ömer dede den itibaren Melâmîler¹⁸ tekke hayatından ve tekke teşrifatından koparak, Şeyhülislamın kontrolü dışında, halkın içinde yaşamaya başlamış olmaları devlette zaten var olan huzursuzluğu iyice artırmıştır. Bu cemaatin içinde buldukları cezbe dolayısıyla bazen şer'i ulemanın bilgisi dışında kalan hususlarda vaazlarında alenen dile getirmeleri yer yer nifak merkezlerinin doğmasına ve haklarında şikâyetlerin artmasına sebep olmuştur. Ezelde cezbeleşmelerini siyaset meydanında şehit olduklarında hazmedilemeyenler takdir edilmiş olduğu anlaşılan İsmâil Ma'sûkî, Hamza Bâlî'ye çok daha sonra Beşir Ağa gibi melâmet kutbu yanında pek çok Melâmîde şeyhülislamın fetvalarıyla ya şehit edilerek ya da zindanlarda çürüyerek vefat etmişlerdir.¹⁹

Melâmîlere göre iyi ve güzel olan her şey Allah'tan nakıs ve kötü olan her şey ise daima nefisten kaynaklanmaktadır. Güzelliğin Hakk'tan bilinmesi bu tür vasıfların kendilerine ait olduğu iddiasından onları engellemektedir. Sufiler tahkikat erkânına ve adabına özenle riayet ettikleri halde, Melâmîler; bu gibi ritüellere itibar etmeyip bu minvaldeki teşrifatçılığa da asla meylenmemişlerdir. Bu nedenle sufilerin sema etmelerine ve hırka giymelerine karşın Melâmîler

¹⁴ Mehmet Hakan Aşan, *Horasan Erenleri (Melametiler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar)*, Kurtuba Yayınevi, İstanbul, 2012, s.48.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, s.148.

¹⁶ DİA, "Melâmîyye", *TDVİA*, C.XIX, İstanbul, 2004, s. 29.

¹⁷ Mehmet Hakan Aşan, *Anadolu Erenleri (Melâmet Hırkası)*, Kurtuba Yayınevi, İstanbul, 2012, s.11.

¹⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1992.

¹⁹ Aşan, a.g.e., *Anadolu...*, s.11.

sema etmezler umuma açık yerlerde taşkın ve cezbeli davranışlarda bulunmazlar ve kendilerini bir anlamda halktan ayırarak hırka ya da özel sufi elbiselerini asla giymezler.²⁰

Bir başka deyişle Melâmîlik samimiyet, sıdk, sohbet esasına büyük ehemmiyet vermek riyadan şiddetle kaçınmak iyi işleri halktan gizlemek, kötülükleri açığa vurmamakla umursuz olmak ve hayrı gizlemek kötülükleri açığa vurmamakla umursuz olmak ve hayrı gizlemek esasına dayanır. Melâmîlik günahkâr kişinin günahının ortaya çıkmasından korktuğu kadar sevaplarında ortaya çıkmasından ve duyulmasından korkması üzerine yapılandırılan bir öğretilerdir. Kişi şiar edinmeli ve anlamda sadece Yüce Yaratıcı tarafından bilinmekle zikredilmekle yetinebilmelidir.²¹

Melâmîlere göre herkes kimseye muhtaç olmadan kendi iâşesini karşılayacak bir iş bir zanaat öğrenmelidir ve iktisadi hayata katılarak kimseye yük olmamalıdır. Yine Melâmîlere göre Dervişlik Hırkası dervişe yakışmayan fiillere engel olur ve onu dine mutabık yaşamaya mecbur eder. Şüphesiz bu dervişi itaate sevk eden harici bir motiftir²² ve etkendir.

Melametilik fütüvvet esasını kabul eden daha doğrusu fütüvvet yolunu kurup esnafı teşkilatlandıran bir esastır. Bu bakımdan Melâmîlikte fütüvveti ayırmaya imkân yoktur. Ancak her Melâmî olan Fütüvvete girmiş olması her fütüvvet ehlinde Melâmî olması düşünülemez.²³

II. Kuşak Horasan Erenleri olarak adlandırdığımız Bayrâmî Hamzavî Melâmîleride Muhyiddin İbnü-ı Arabî'nin Vahdeti Vücut görüşünün de büyük etkendir. Diğer taraftan Melâmîler kaçınılması mümkün olmayan cemaatle namaz dışındaki bütün ibadetlerini ve Allaha yakınlıkla ilgili hallerini nebevi bir duruş olması cihetiyle halktan gizlerlerdi. Bunları açığa çıkarırlarsa da kendilerini kızarlar. Gerçek durumlarını sezdirmemek için de halk içinde sıradan bir insan gibi giyinip kendilerini belli etmeden yaşamaya çalışırlar. Görünüş ve gösterişe değer vermezler. İnsanlara yalnız kötü taraflarını gösterip iyilikleri göstermede çok ileri gittiklerinden çevresindekiler onları kusurlu kimseler sanarak ayıplar ve kınarlar. Melâmîlerin en hoşlanmadıkları şeyler kibir ve gösteriştir. Bu kötü huylardan korunmak Melâmîlikte esas bir kuraldır. Özel giysileri ve tekkeleri bulunmamakla birlikte Melâmîlerde ayrıca kimseye dertlerini ve sırlarını da kolay kolay açmazlar.²⁴

Melâmîliği tarihi süreci ve iç dinamikleri bakımından üç devreye ayırıyoruz.

1- I. Devre Melâmîliği, İlk devir Melâmîliği IX. Yüzyılda ortaya çıkmaya başladıysa da Ebu Salih Hamdun b. Ahmed el-Kassar(ö.1184) tarafından Horasanın Nişabur kentinde ortaya çıkmıştır.

2- II. Devre Melâmîliği, Bayrâmîye Melâmîliğidir. Hacı Bayrâm-ı Veli halifelerinden Dede Ömer Sikkînî tarafından diğer adıyla Bursalı bıçakçı Ömer Dede(ö.1475)Göynükte kurduğu tarikattır.

²⁰ Alşan, a.g.e., *Anadolu...*, s.25.

²¹ Alşan, a.g.e., *Anadolu...*, s.26

²² Alşan, a.g.e., *Anadolu...*, s.26

²³ Gölpınarlı, *Tasavvuf*, s.159.

²⁴ Gölpınarlı, *Tasavvuf*, s.45-46.

3- III. Devre Melâmîliği, XIX. Yüzyılda Arap Hoca denilen Seyyid Muhammed Nur el-Arabî(ö.1888)Batı Trakya'da Üsküp şehrinde kurduğu Melâmîlikdir.²⁵

Aslında Bayrâmî Melâmîliğinin teşekkülünü hazırlayan şartların bir yandan Dede Ömer'le ortaya çıkan belki onun halifesi Bünyemin Ayaşinin²⁶ aynı şekilde devam eden coşkun bir Vahdet-i Vücut anlayışıyla yalnızca ideolojik bir dönüşüm noktasından çıkarak açıklamak zordur. Burada Osmanlı Devleti Yıldırım Beyazıd'ın 1402 'de vefatından sonraki otorite boşluğu iktidar mücadelesinin yol açtığı siyasal toplumsal ve ekonomik krizleri düşünmek gerekir. On yıl gibi uzun bir süre toplumun bunalım göstergesi olan Şeyh Bedrettin İsyamı da sonuçlarıyla Bayrâmî Melâmîliğinin doğuşunu hazırlayan şartlardan bir kısmını oluşturmaktadır.²⁷ Ayrıca Şehzade Cem ile II. Beyazıd iktidar kargaşasının yarattığı sarsıntı. Aradan geçen bir süre sonra Safevi propagandasının 1500'lerde bütün Anadolu hatta Rumeli de sebebiyet verdiği tedirginlik payı da var. Kanununun yeni şartlara uyum için Osmanlı topraklarının bir yankısı olarak da görülebilir. Kısacası Bayrâmî Melâmîliği işte bu peş peş yaşanan bir dizi siyasal ve toplumsal bunalımın etkisiyle Anadolu'nun tam ortasında doğmuştur. Bayrâmî Melâmîliğinin temelini teşkil eden hem siyasi hem dini yetkiyi kendinde toplayan kutup-mehdi merkezli doktrin muhakkik böyle bir ortamın bir sufi çevresinde yarattığı toplumun ürünüdür. Bayrâmî Melâmîliği kendi siyasal iktidara karşı bir konuma getirerek gizliden gizliye faaliyet sürdürmeye çalışmıştır.²⁸

XVI. yüzyıldan itibaren zaman zaman Osmanlı yönetiminin takibine uğramışlardı da XX. yüzyıl başına kadar belli bir varlığa sahip olmayı başardılar. Bu dönem içinde özellikle Hamza Bâli ve Sütçü Beşir Ağa (ö. 1663)'nın öldürülmesi önemlidir.

Bünyamin Ayaşinin ardından Bayrâmî Melâmîleri'nin irşad makamına Pir Ali Aksarâyî geçti. Bayrâmî Melâmî kaynaklarında Pir Ali'nin mehdilik iddiasında bulunduğu söylenerek merkeze şikâyet edildiği dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın hakkında araştırma yaptırdığı. Ayrıca olayın gerçeklik derecesini öğrenmek için İrakeyn Seferi'ne giderken Aksaray'a uğrayıp tebdili kıyafetle Pir Ali'yi ziyaret etmiştir.²⁹

Pir Ali Aksarâyî'den sonra oğlu İsmâil Ma'sûkî İstanbul'a gelmiştir.³⁰ İstanbul'da idam edilmiştir. İsmail Ma'sûkî'den sonra kutbiyyet makamına Pir Ali Aksarâyî'nin mensuplarından Hayrabolulu Sarban Ahmed geçmiştir. Onun ölümünden sonra yerine Sarban Ahmed'e varis olan Hüsameddin Ankaravi, Ankara'da Haymana'nın Kutluhan köyünde çiftçilikle meşgul iken Atainin

²⁵ Alşan, Horasan..., s.38.

²⁶ Bayrâmî Melâmîliği, 880 (1475) yılında doğum yeri olan Göynük'te vefat eden Emir Sikkîni'den sonra Bünyamin Ayaşı tarafından sürdürüldü. XVII. Yüzyıl Melâmî müelliflerinden Sarı Abdullah Efendi onun bazı suçlamalar yüzünden Kütahya Kalesi'ne hapsedildiğini kaydeder. Bkz. DİA, "Melâmîyye", *TDVİA*, s.30.

²⁷ Ocak, Zındıklar ve Mülhidler, s.298.

²⁸ Ocak, Zındıklar ve Mülhidler, s.299.

²⁹ Kanuni bu ziyaretinde Pir Ali Aksarâyî'ye "Mehdilik iddiasını ve cennetin dört ırmağı bendedir" sözünün ne anlama geldiğini sorduğu, "Zahiren mehdî sizsiniz. Cennetin dört ırmağı ilim, mari fet aşk ve hakikattir" cevabını aldığı, bunun üzerine. "Sohbetinizle müşerref oldum" diyerek kendisine hürmet gösterdiği kaydedilmektedir Bkz. DİA, "Melâmîyye", *TDVİA*, s.30.

³⁰ DİA, "Melâmîyye", *TDVİA*, s.31. Pir Ali, oğlu İsmail Ma'sûki'yi de İstanbul'a yollamıştır. Abdur-rahman el-Askeri'nin ifadesine göre çok genç yaşta bulunan İsmail'i babası İstanbul'a ilim tahsili için göndermiş ve şeyhlik yapmaya kalkışmaması hususunda uyarmıştır. Ancak o İstanbul'da şeyhlik yapmaya başlayınca bazı şatihileri sebebiyle fitne çıkmış ve sonunda idam edilmiştir

ifadesiyle "cezbesi galip olduğundan" merkezi yönetim tarafından hakkında soruşturma açılması istenmiş, yapılan muhakeme sonunda Ankara Kalesi'ne hapsedilmiş, ancak ertesi sabah ölü olarak bulunmuştu³¹ Hüsameddin Ankaravi'den sonra makamına müridi Hamza Bâli geçmiştir.

Bayrâmî Melâmîleri'nin Hamza Bâli tarikat silsilesi Hüsameddin Ankaravi, Sarban Ahmed, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî, Pir Ali Aksarâyî, Bünyamin Ayaşi, Dede Ömer Sikkînî vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye dayanır.

Bayrâmîliğin bir devamı olan Hazavîliği anlamamız için Bayrâmîliği kısaca anlattıktan sonra Hamzavîlik ve onun kurucusu ve isim babası olan Hamza Bâli'ye geçebiliriz.

Hamzavîlik ve Hamza Bâli

Bayrâmîliğin Anadolu topraklarında büyüüp bir mutasavvıf olan Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kurulduğunu Ankara ve çevresinde yoğunluk kazandığının biliyoruz. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra Bayrâmîye Akşemseddine nispet edilen Şemsiyye ve Ömer Sikkînî'ye nispet edilen Melâmîyye adlı iki büyük aslı kola ayrılmıştı. Dede Ömer Sikkînî taç hırka tekke ve zikir gibi tarikat geleneklerine rağbet etmeyip melameti bir anlayışı tercih etmişti. Aşk cezbe ve sohbet esasına dayanan Vahdet-i Vücutu benimseyen Ehl-i beyte' aşırı muhabbet duyan Bayrâmî-Melâmîler tarikat geleneklerine bağlı Bayrâmî Şemsilerden ayrılarak bağımsız bir tarikat haline geldiler. İkinci devre Melâmîleri denilen edebi siyasi ve sosyo ekonomik açılardan Osmanlı tarihinde önemli tesirleri olmuştur.³² Aslında bu ayrım ile tarikat içindeki mevcut olan ve Hacı Bayrâm-ı Velî'den sonra iyice beliren iki farklı tasavuf anlayışı görünürlük kazanıyordu. Bunlardan Ak Şemseddin'in temsil ettiği zühd ve takva anlayışı Osmanlı yönetiminin desteğini kazanırken, Ömer Dede'nin ileri Vahdet-i Vücutçu tasavvuf anlayışının takipçileri olan Bayrâmî Melâmîleri merkezi yönetim tarafından şüpheli ve tehlikeli kimseler olarak muamele göreceklerti.³³

Bayrâmî Melâmîleri olarak bildiğimiz bu tarikat 1561 den sonra Hamzavîlik olarak adlandırılacaktır. Aynı zamanda bu tarikata Hamzavî Melâmîleri ya da İkinci Devre Melâmîleri denmektedir.

Bayrâmî Melâmîleri Hamza Bâli tarikat silsilesi Hüsameddin Ankaravi, Sarban Ahmed, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî³⁴, Pir Ali Aksarâyî, Bünyamin Ayaşi, Dede Ömer Sikkînî vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye dayanır. Bunlardan Dede Ömer Sikkînî ve Sarban Ahmed hariç diğerleri çeşitli vesilelerle devlet tahribatına uğramışlardır. Kendinden sonra tarikata adını veren Hamza Bâli den sonra bu tarikatı XX. Yüzyıla Bursalı Hasan Kabaduz tarafından getirilmiştir. Hüsametdin Ankaravi'den sonra kutbiyyet makamına müridi Hamza Bâli geçmiştir. Aslen Bosnalı olan Hamza

³¹ DİA, "Melâmîyye", *TDVİA*, s.30.

³² Fuat Bayramoğlu-Nihat Azamat, "Bayrâmîyye", *TDVİA*, C.V, İstanbul 1992, s.271.

³³ Ahmet Yaşar Ocak, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi", *Belleten*, C. LXI, Türk Tarih Kurumu, Nisan 1997, s.94.

³⁴ Aksaray'da doğdu. Pir Ali, Aksarâyî'nin oğludur. Tarikat mensupları arasında Aşk yolunda hayatını verdiği için Ma'sûkî, Babası şeyh olduğu için, Çelebi Şeyh halk arasında genç ve güzel olduğu için Oğlan Şeyh olarak bilinmektedir. DİA, "İsmâil Ma'sûkî", *TDVİA*, C.23, s.112-114.

Bâlî Melâmîliğ'in en önemli isimlerindendir. Mürşidi Hüsameddin Ankaravi'nin vefatından sonra İstanbul'da faaliyet gösterdikten sonra takibata uğrayacağını anlayınca Bosna'ya gidip Faaliyetlerini orada sürdürmüştür.³⁵

Şeyh Hamza Bâlî (ö.1561) olarak da bilinen bu zat Sultan Hamza olarak da bilinmektedir. Melâmî hareketini nihai olarak Orta Anadolu'da Rumeli topraklarında yaşayan önder ve yalnız Melâmîliğ'in değil belli bütün bir Osmanlı sufiliğ'in tarihinin, mistik bir ideolojiye duyarlı en ilginç toplumsal hareketlerinden birinin başlatıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶

Bayrâmî Melâmî tarikatına mensup bir sufi olan Hamza Bâlî Bosna'nın İzvornik kasabası yakınlarındaki Orloviç'te doğdu. Hayatıyla ilgili en geniş bilgi Melâmî müelliflerinden La'lizade Abdülbaki'nin Sergüzeşt'inde bulunmakta ve burada Bali Ağa diye anılmaktadır.³⁷

Melâmî geleneği asıl adının Bali olup Hamza isminin kendisine İslam'ın ilk şehidi peygamberin amcası Hz. Hamza'dan kinaye olarak ileride şehit edileceğine işaret etmek üzere Şeyhi Hüsameddin Ankaravi tarafından verildiğini bildirir.³⁸

Genç yaşlarında iken Vezir Pertev Paşanın hizmetinde bulunan Hamza Bâlî daha sonraları Hüsameddin Ankaravi'nin haleflerinden olmuştur. Kaynaklara bakacak olursak son derece karizmatik bir zat imiş. Kaynaklarda insanları hayrete düşüren bir aşk ve cezbe eri olarak anlatılan Hamza Bâlî aynı zamanda manevi tasarruf sahibiymiş.³⁹ Hüsameddin Ankaravi'nin ölümünden sonra Hamza Bâlî İstanbul'dan Bosna'ya gidip orada irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Kısa zamanda çok mürit edinmiştir. Meyhanelere gidip tasavvufa istidadı olanları hakka davet ettiği, sözlerini işitenlerin cezbeye gelip tövbe ederek müntesipleri arasına katıldıkları rivayet edilir.⁴⁰ O güçlü cezbesi sayesinde meyhanedeki insanları etkilediği onlara bevl-i şeytan (şeytanın idrarı) yerine içki ilahi aşkın badesini içmeye davet edermiş. Dinleyenler hemen ikna olup ona bağlanırlarmış.⁴¹

Melâmî geleneğine göre Hamza Bâlî Bosna uleması ve tarikat şeyhleri tarafından kıskançlık sebebiyle – “Bir ümmî âdemdir, tövbe-i müride kadir değildir” denilerek küçümsenmiş gösterdiği kerametler istidrac'a yorumlanmıştır. Etrafına toplananların kalabalık onları ürkütmüş, “Bir vefesada müeddiola Mukaddemce tedariki elzemdir” talebiyle tutuklanması istenmiş, böylece bu fesadın önüne geçileceği düşünülmüştür.⁴² Kadılar İstanbul'a başvurmuştur. İstanbul'dan Bosna'ya teftiş için gönderilen mübaşire Hamza Bâlî hakkında anlatılanların doğru olması halinde onun İstanbul'a getirilmesi istenmiş. Tahkikattan sonra Hamza Bâlî'yi İstanbul'a getiren mübaşir Bosna'da onun hakkında söylenenleri devlet ricaline anlatınca Şeyhülislam Ebusuud Efendiden fetva istendi. La'lizade'nin naklettiğine göre Ebusuud Efendi Hamza Bâlî'yi tarikat şeyhlerine sordu ve onlardan ‘cahil ve nakıstır dördüncü esmada kalmıştır, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî'nin

³⁵ DİA, “Melâmîyye”, TDVİA, s.25.

³⁶ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.341.

³⁷ Nihat Azamat, “Hamza Bali”, TDVİA, C. 15, İstanbul 1997, s.503-505

³⁸ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.342.

³⁹ Alşan, *Horasan ...*, s.213.

⁴⁰ Azamat, “Hamza Bali”, TDVİA, s.503.

⁴¹ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.343.

⁴² Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.345-346.

tarikâtındandır cevabı alınca üstadın fazıl-ı Rum İbn Kemal merhum ile katli olunan İsmail'in katli zendeka ve ilhada bina olunmuş idi; Şeyh Hamza dahi ol tarikte zındık ise katli meşrudur, sözleriyle öldürülmesine fetva vermiştir. Hamza Bâli bu fetva üzerine Süleymaniye'deki Deveoğlu Çeşmesi'nin önünde idam edildi.⁴³ Görüldüğü üzere Melâmî geleneği Hamza Bâli La'lizade'nin kullandığı deyimle bir 'ifkû iftara' yüzünden devletin adaletsizliğine ve zulmüne kurban gitmiş büyük bir zat olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴

Hamza Bâli Süleymaniye'nin arakasındaki Deveoğlu Çeşmesinin önünde bazı müritleriyle idam edildikten sonra başka bir müridi kendinden geçerek bıçağını çıkarıp intihar etmiştir. Müritlerden bazıları Osmanlı cellâtlarına bahşisi vererek, Şeyhlerinin naaşlarını alıp Mevlana kapı civarında bir yere defnetmişlerdir. Günümüz İstanbul'unda Hamza Bâli'nin hatırası hem idam edildiği yerde hem de gömülü bulunduğu yerde birer kitabe ile ebedileştirilmiş durumdadır.⁴⁵ Lalizade'ye göre ise âşık ihvandan bazıları cellada verdikleri bahşiş üzerine Hamza Bâli'nin naşını alıp Silivri Kapısı dışında defnettiler. Kabri Melâmîler arasındadır. Hala halk dilinde nice halleri ve hikâyeleri vardır. Onun katlinden sonra Bayrâmî Melâmîleri Hamzaviler olarak anılmaya başlamışlardır.⁴⁶

969 tarihli kitabesinde bu kitabede 'Bosnevi eş-şeyh Hâce Hamza hazretlerinin merkad-ı münevverleridir denildikten sonra kendisinin ilahi cezveye müstağrak olduğu, sohbetine katılanlarda cezbeye girdikleri, bazı halleri istidrac olarak görüldüğünde burada şehit edildiği belirtilmektedir ki bu ifadeden burasının Hamza Bâli'nin mezarı değil meşhedi olduğu anlaşılmaktadır. Lalizadenin anlattığı bahşiş vererek Hamza Bâli'nin naşının Silivri kapı dışında bir yere naklettiklerini kaydetmesi de bu görüşü doğrulamaktadır.⁴⁷

Öyle anlaşılıyor ki Hamza Bâli'nin saraydan ve önemli devlet ricalinden, yeniçerilerden çok sayıda mensubu olması tarikat silsilesinin Safevilere ulaşması ve devletin benimsemiş olduğu Sünni esaslarla uyuşmayan inançları devleti ve bir kısım zahir ulemasını çile ve riyazeti, esma evrad ve ezkarı kabul etmemesi de bazı tarikat şeyhlerini tedirgin etmiş bu durum Hamza Bâli'nin idam edilmesine yol açmıştır.⁴⁸

Hamza Bâli'nin ölümüyle ilgili olarak başka bir kaynak olan Müniri Belgradi ise şöyle anlatmaktadır. Hamza Bâli'nin toplumun her kesiminden müridi olduğunu kaydeder. Onu takip edenlerin aşk ve muhabbetten başka ilkeleri olmadığını yazar. Ayrıca onun zındıklık ve ilhadı gerektirecek bir şeyle suçlanmadığını 'istesem İstanbul'dan vebayı sökerim dediği için idam edildiğini bununda idamı gerektirecek bir suç teşkil etmediğini söyler. Bununla birlikte mensuplarının sıkı bir şekilde takip edilmesi için Bosna'ya gönderilen fermanlarda ondan ve fermanlarından mülhid diye bahsedildiğini yazar.⁴⁹

⁴³ Azamat, "Hamza Bal'i", *TDVİA*, s.503.

⁴⁴ Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...*, s.346.

⁴⁵ Alşan, *Horasan...*, s.217.

⁴⁶ Alşan, *Horasan...*, s.217.

⁴⁷ Azamat, "Hamza Bali", *TDVİA*, s.503.

⁴⁸ Azamat, "Hamza Bali", *TDVİA*, s.504.

⁴⁹ DİA, "Melâmîye", *TDVİA*, s.31.

Abdülbaki Gölpınarlı Tasavvuf adlı eserinde Hamzavîlerin hükümete cephe aldıklarının hükümet içinde adeta halkçı bir hükümet gibi yaşadıklarını ayrıca XVI. Yüzyıl sonlarında Hamza Bâlî tarafından bir hükümet kurma teşebbüsü geçtiklerinden Alevilerinde onlara bağlı bulduklarından Osmanlı hükümetini meşru olarak tanımadıklarından zaman zaman şiddetli takibat tahribata uğradıklarını yazar.⁵⁰

Abdülbaki Gölpınarlı Hamza Bâlî'nin idamından sonra Bayrâmî Melâmîleri kendileri için Melâmî tabiri yerine Hamzavî tabirini kullanmaya başladıklarını Sadık Vıcdani ise böyle bir isimlendirmenin doğru olmadığını belirtmektedir. Nitekim Lalizade, Hamzavî tabirinin Melâmîleri töhmet altında bırakmak için düşman çevrelerce uydurulduğunu kaydetmektedir.⁵¹

La'lizade'nin 'kabri şerifleri beyne'l ahbaba malumdur' ifadesinden Hamza Bâlî'nin defnedildiği yeri mensuplarınca gizli tutulduğunu anlaşıyor. Müstakim Zade ise kabrin Silivri Kapıda Seyyid Nizama giden yolun sağ tarafında olduğunu yanına da daha sonra Hamzavîye mensup şair Tifli'nin defnedildiğini söyler. Kabrin daha sonra Mevlana Kapıdan Silivri kapıya giden yolun sağında caddeye yakın yaşlı bir ağacın altına nakledilmiş akşam üzerleri dergâhtan çıkıp Hamza Bâlî'nin kabrine giderek burada oturan Yenikapı Mevlevi hanesi Postnişinin Osman Selahaddin Dede'nin emri üzerine kabir Abdülaziz devri ricalinden Adile Sultan'm eşi Kaptan-ı derya Mehmed Ali Paşa tarafından 1864 yılında demir şebekeli açık bir türbe haline dönüştürülmüştür. Zamanla eskiyen demir şebeke sökülerek türbe 1996'da taş işçiliği ile yeniden onarılmıştır.⁵²

Açıkça görüldüğü üzere Hamza Bâlî karizmatik şahsiyeti ile İsmâil Ma'sûkî'den bile daha etkili olarak Melâmîliğe kendi adını vermiştir. Boşnak kökenli bu zat Bayrâmî Melâmîliği tarihinde hiç şüphesiz en geniş ve en uzun süre Osmanlı iktidarı karşıtı olarak toplumsal hareketlilikler meydana getirmiştir. Hamza Bâlî'de de bu tarikat içerisinde bu tarikata adını verecek kadar etkili olmuştur. Osmanlıyı yıllar boyu uğraştırmış yer yer meydana gelen idamlar bile bu tarikatın önünü kesmemiştir.

Denilebilir ki Hamza Bâlî döneminde Bayrâmî Metamileri Osmanlı yönetimiyle yeniden karşı karşıya gelmişlerdi. Hamza Bâlî, Melâmîlerin merkezini Saray Bosna ve çevresine taşıdı. Bunun dışında onu Melâmîlik tarihinde önemli bir yere sahip olmuş geniş ve uzun süreli resmi ideoloji karşıtı toplumsal hareketi kendi adını verecek kadar etkili olmuştur. Hamza Bâlî'den sonra Bursalı Hasan ı Kabaduz (ö. 1601-1602)'0 ve İdris-i Muhtefi (ö. 1615) dönemine hâkim olan sükûnetli ise de Sütçü Beşir Ağa ile sona erecekti. Zira ileri yaşma ve yeterince delil olmamasına rağmen Şeyhülislam Sun'izade'nin fervasıyla öldürülen Beşir Ağa, Melâmîlerin Oğlan Şeyh ve Hamza Bâlî'nin ardından Osmanlı yönetimi tarafından idam edilmişlerdi.⁵³

⁵⁰ Gölpınarlı, *Tasavvuf*, s.191.

⁵¹ Gölpınarlı, *Tasavvuf*, s.191.

⁵² Azamat, "Hamza Bali", *TDVİA*, s.505.

⁵³ Rüya Kılıç, "Bir Tarikatın Gizli Direnişi: Bayrâmî Melâmîleri veya Hamzavîler", *Tasavvuf*, S.10, Ankara, 2003, s.251-272.

Sonuç

Bayrâmî Melâmîliğinin Bosna hersek bölgesinde yerleşmesinde ve Hamza Bâli'nin faaliyetlerinde başarılı olmasında asıl sebep Ahmet Yaşar Ocak'a göre Osmanlı döneminde bile Bosna ve Hersek'te Hristiyan halk arasında hala hatırı sayılır miktarda henüz Müslümanlığı kabul etmemiş Boğamların bulunmasıdır. Bu itibarla doktrinin temelinde ilahi kurtarıcıya imni emdeden yani son tahlilde Mesihçi bir karakter arzeden Bogomilist geleneğinin Bosna ve Hersek yöresinde Osmanlı fetihlerine paralel olarak İslam'ın kabulünden sonrada çok güçlü bir Mehdicilik şeklinde devam ettiğini tahmin edebiliriz demektir. İşte görülüyor ki resmi ve gayri resmi Osmanlı kaynaklarında Melâmî kaynakları da anlatılan Bosna Hersek yöresinde Hamza Bâli'nin öncülük ettiği olaylar bu meseleyle yakından ilgilidir.

Sonuç itibariyle Hamza Bali'nin bu hareketi için Divan-ı Hümayuna ihbarlar olduğu o zamanlar Saray Bosna kadısı olan Sofyalı Şeyh Bali Efendiyi diğer kadılarla birlikte meselenin araştırılmasına memur eder. Melâmî kaynaklarında devletin dedikodulara dayanarak hareket ettiğini düşünemeyiz. Herhalde çok boyutlu bir araştırma sonucunda Hamza Bâli ve müritleri hakkında karara varılmıştır. Hamza Bâli ve müritleri İstanbul gönderilirken tahkikat ve takibat hala devam etmekteydi. Hamza Bâli ve müritlerinin İstanbul'a getirilmeleri büyük yankı uyandırmıştır. Melâmîler Hamza Bâli ilgili gelişmeleri büyük titizlikle dinlerler. Her yerde Hamza Bâli konuşulur. Halk ikiye bölünür.⁵⁴ Ne var ki Hamza Bâli'nin idamı Bosna ve Hersek'te neredeyse yaklaşık XVI. Yüzyıl başında gelişen Melâmî hareketinin sonunu getirmemiştir. Atayı bu bölgelerde akidesi fasid, boyu uzun aklı kısa mühlitlerin hiç eksik olmadığını kaydeder. Dolayısıyla idamın hareketi söndürmek şöyle dursun tam aksine daha fazla devamlılığını sağlamıştır. Bundan böyle Hamza Bâli'nin adına izafetle Hamzavîlik diye anılacak daha geniş bir hareket başladığını görmekteyiz.

Burada zendeka ve ilhadla itham edilmenin genellikle dini olmaktan çok politik sebeplerle ilgili bir suçlama ve siyasi otoritenin farklı düşünce ve fikirlere müsamaha etmeyerek büyük seviyelere geldiğinde kararlar aldığını görüyoruz.

Nihayetinde Bayrâmî Melâmîlerinin daha sonraki adıyla Hamzavîlerin Devlet tarafından her dönemde sıkı takibe alındıklarını söyleyebiliriz Hatta zendeka ve ilhad hareketleriyle en çok suçlanan ve en çok şeyhin idam edildiği tarikattır diyebiliriz. Bunlardan En ünlülerinin ve halk tarafından en fazla tanınanlarının da başta İsmâil Ma'sûkî olmakla beraber Hamza Bâli'dir diyebiliriz. Hamzavîler veya Melâmîler bu yüzden mezar taşlarının başları kesik, kolları ve ayakları kırık olarak yapmaya başlamışlardır. İşte bu mezar taşlarına Melâmî taşı veya Bi-Serü Pa (Başsız ve Ayaksız)denir. Bu mezar taşları Melâmîlerin başsız elsiz ayaksız olduklarını yani canlarından geçtiklerini kendilerini tamamen Allah'a temsil ettiklerini ifade edildiği söylenmektedir.

KAYNAKÇA

ALŞAN, Mehmet Hakan, *Anadolu Erenleri (Melâmet Hırkası)*, Kurtuba Yayınevi, İstanbul, 2012.

ALŞAN, Mehmet Hakan, *Horasan Erenleri (Melametiler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar)*, Kurtuba Yayınevi, İstanbul, 2012.

⁵⁴ Ocak , *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve ...* , s.348.

- AZAMAT, Nihat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *TDVİA*, C.XIV. İstanbul, 1996, s.442-447.
- AZAMAT, Nihat, "Hamza Bâî", *TDVİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s.503-505.
- BAYRAMOĞLU, Fuad, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 1989.
- BAYRAMOĞLU, Fuat -Nihat Azamat, "Bayrâmîyye", *TDVİA*, C.V, İstanbul 1992, s.269-273.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1998.
- DİA, "İsmâil Ma'şûkî", *TDVİA*, C.23, s. 112-114.
- DİA, "Melâmîyye", *TDVİA*, C.XIX, İstanbul, 2004, s. 25-35.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1992.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985.
- KILIÇ, Rüya, "Bir Tarikatın Gizli Direnişi: Bayrâmî Melâmîleri veya Hamzavîler", *Tasavvuf*, S.10, Ankara, 2003, s. 251-272.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 200-205.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. IV/3 (1990) , s.190-194.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi", *Bulleten*, C. LXI, Türk Tarih Kurumu, Nisan 1997, s.93-110.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- OKİÇ, Tayyip, "Quelques document inedits concernat les Hamzawites", *Proceeding of The Twenty-Second Congres of Orien Talistes (15-22 Eylül 1951, İstanbul)*, Leiden, 1957, s. 279-286
- ŞAHİN, Haşim, "Ömer Dede Sikkini", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c.34, İstanbul, 2007, s.55-56.